

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Нова и съвременна история“

Глория Стойчева Стоева

**РУСКА ВОЕННА ЕМИГРАЦИЯ И МЛАДЕЖКО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ И
КРАЛСТВО ЮГОСЛАВИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация, представена за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление 2.2 История и археология – Нова и най-нова обща
история – История на Русия

**Научен ръководител:
проф. д-р Дарина Григорова**

**София,
2020**

Дисертацията е обсъдена и предложена за защита на 28 януари 2020 от катедра „Нова и съвременна история“ към Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Текстът се състои от увод, четири глави, заключение, приложения и библиография — общо 214 страници.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Настоящата дисертационна работа намира своето място сред останалите научни разработки поради няколко основни причини. На първо място, въпреки разнообразната научна литература, поставяща в центъра на своите изследвания руската бяла емиграция, темата за военните остава почти извън обсега на съвременната историография. Тя е периферна тема, което трудно може да се обясни, след като военните представляват най-многобройната част от общия състав на руската емиграция. Малкото разработки, свързани с военна емиграция не могат да се смятат за изчерпващи всички аспекти от тяхното развитие – организационно, идейно, политическо и пр.

Акцентът на изследването е поставен върху военните политически изгнаници през най-активни две десетилетия на тяхната дейност и обособяването на ролята на България и Кралство на сърби, хървати и словенци/Кралство Югославия в общоевропейския контекст на развитието на руската военна диаспора. Дисертацията е опит да се осмислят и допълнят историческите изследвания, касаещи периода от 1920 до 1923 г., и да доразвие следващия, най-малко изследван етап от пребиваването на руската военна емиграция на Балканите – периодът от 1923 до 1941-1944 г.

Направен е опит за историческо преосмисляне на вътрешноорганизационния живот на руската военна емиграция в България и КСХС/Кралство Югославия, без да се изважда от контекста на общоевропейското развитие на военната диаспора. В съвременна Русия интересът към темата е пряко свързан със стогодишнината от Октомврийската революция, когато се увеличи многократно броят на преиздадените и издадени за първи път мемоари на участници в Гражданската война. Проблемът с цялостното разглеждане на руското военно изгнаничество, като жив организъм, който счита себе си за пазител на руската империя и шанс за връщането на стара Русия, е оставен встрани от цялостното разглеждане на руската емиграция не само в съвременна Русия, а и на световно ниво. Това обуславя и актуалността на дисертационната тема.

Обектът на дисертационния труд може да се определи като двустепенен заради поставените два въпроса още в заглавието. На първо място това е изследване върху руската военна емиграция в България и Кралство на сърби, хървати и словенци/Кралство Югославия. Тя се поставя в контекста на общата история на военната руска диаспора в Европа. На второ място застава младото поколение на руската емиграция, което е проекция на „старите“, на своите родители и на руската общност като цяло. Те имат своите специфики, тъй като в тяхното обучение не малка роля изиграват кадрите

военни. Основен **предмет** на това изследване е развитието на руската военна емиграция, като фокусът е поставен върху създадения през 1924 г. Руски общовойнски съюз (РОВС), който обединява всички военни съюзи, организации и сдружения като висш военен център. Той запазва структурата на армията, а неговите усилия несъмнено са свързани и с привличането на младото поколение в техните планове за връщането на онази Русия, която са загубили. Най-задълбочено се изследва ролята на два от отделите на РОВС – в София и в Белград. По-голямо внимание се отделя на София заради обвързаността на най-видните руски генерали с временното или постоянно пребиваване в България. Освен това, руският отдел в България е един от най-важните в организирането на разузнаването на старата руска армия. Реорганизирането ѝ в „армия зад граница“ претърпява няколко етапа поради промяна на начина на осъществяване на идеите на бялата армия.

Част от причините да се избере такава тема, е необходимостта да се представи руската военна емиграция не само в българския и югославския контекст, а по-скоро да се разгледа като самостоятелно явление и то в своя международен характер. Териториалният обсег на труда е поставен върху балканските държави България и Кралство Югославия, но разработката не изхожда от вътрешнодържавните промени (смяна на правителства, преврати, покушения и атентати), а от вътрешноорганизационните процеси в самия Руски общовойнски съюз. Обвързаност между всички отдели на РОВС съществува, но отделите на организацията запазват своите специфики, продиктувани от положението, в което се намира държавата, в която са ситуирани. Анализът на темата се подчинява на няколко основни цели и задачи, продиктувани от желанието да се поставят някои специфични особености и характеристики на военна емиграция в чужбина.

Целите, които си поставя дисертационния труд, са проследяването на развитието на руската военна емиграция, но не затворена сама за себе си, нито ограничена на територията на Балканите. Политически център на руската емиграция в междувоенния период се явява Париж, заради политическата емиграция, която намира гостоприемното отношение на Франция. Приемането на руската емиграция има политически характер, но извън него остава едно напълно ново явление за Европа – компактната руска армия, останала без държава. Нейният военен център до 1927 г. се явява сръбският град Сремски Карловци, където пребивава главнокомандващият ген. Пьотър Врангел. Цел се явяват и неизследваните досега аспекти от дейността на руската военна емиграция в България и КСХС/Кралство Югославия, защото до този момент отправна точка за балканската историография е националният контекст за решаването на въпросите на руската

емиграция, а не руският. Изхождайки от вътрешноорганизационното развитие на руската армия зад граница, се поставя нов ракурс върху общото ѝ състояние.

- Задача, която си поставя изследването, е да се проследят етапите на развитие на руската военна емиграция в двете балкански страни на фона на цялостната ѝ еволюция от 1920 г. до 1924 г. и от 1924 г., когато е положено началото на единния Руски общовоенски съюз (РОВС), до края на Втората световна война.
- Да се изясни ролята на балканските отдели на РОВС и специфичното им място в общовоенните въпроси на емиграцията.
- Балканските държави България и Кралство Югославия като опорен пункт за руския военен активизъм, от една страна, и от друга – съветският отговор и взаимовръзките между българските и югославските правителства с руските военни организации, военни училища и движения.
- Не на последно място да се обрисова руското военно разузнаване и контрразузнаване от и на Балканите, насочено към активна дейност против Съветския съюз.
- Важно място заемат руските младежи, емигрирали заедно с армията или родени в чужбина, които се превръщат в част от общата политика на РОВС и на руската емиграция. Стремехът към тяхното обучение (военно и гражданско) като цел към въвличането им в бъдещите планове за завръщане в Русия.

Поставеният още в заглавието **времеви и географски диапазон** има своята логическа обосновка. Руската емиграция пристига на Балканския полуостров на няколко етапа. Липсата на конкретна година за начало и за край се обяснява именно с характерната вътрешна периодизация на развитието на емиграцията. Докато все още се чака последният изстрел преди края на Голямата война, Руската империя навлиза в друга война, която води на своя територия – гражданската война. Балканските държави са съпричастни на случващото се в Русия не само заради своята „славянска солидарност“, но и заради географското си положение. В близост до южното направление на новия военен конфликт, най-прекият път за бягство се явяват Балканите. Първата емигрантска вълна от Русия обхваща периода от 1919 г. до към 1923 г. и е най-многочислена. Тя включва мащабната военна евакуация на армията на ген. Врангел и установяването ѝ на територията на европейската част на бившата Османска империя, както и разселването ѝ в България и КСХС. При установяването на горна времева граница е трудно да се даде точна година, защото Втората световна война увеличава руската емиграция, намираща се в

различни държави в Европа, по различно време, съответно България и Кралство Югославия влизат през 1941 г. във войната, присъединявайки се на страната на национал-социалистическа Германия. Логически завършек на темата обаче е 1944 г., затова има и кратка препратка към края на войната за руската емиграция на Балканите. Географският маршрут на бялата руска военна емиграция представляват България и Кралство Югославия, в които има сходни процеси на установяване на ежедневието на руските военни – политическо, военно и гражданско, което предопределя и географския обхват на дисертацията. Другата причина за избора на географската траектория на темата е липсата на цялостни изследвания на руската военна емиграция в България и Кралство Югославия за междувоенния период.

В процеса на изготвяне на настоящия дисертационен труд са използвани разнообразни изворови материали, които могат да се разделят на няколко групи. Към първата група се отнася документалното архивно наследство, тъй като е необходимо да се разглежда като най-достоверно и будещо най-голямо доверие от страна на учените.

В процеса на работа се установиха някои от недостатъците на българското архивно дело през последния век. Липсата на систематизация на ведомствените архиви на различните държавни институции и загубването на информация за част от тях са само фрагмент от цялостния проблем. В дисертацията са използвани и проверени множество архивни дела на различни ведомствени архиви, съхранени в *Централния държавен архив (ЦДА-София)*: на бившия архив на МВР, дирекция на полицията, МВРНЗ, МВНИ, Народния съд, монархическия институт и др. Сложността на проучванията в българските архиви по темата на дисертацията, се дължи на няколко причини, като основата е видимото отсъствие на политическите и военни организации в запазените архивни дела и разпръснатата „насишна“ информация за тях. В специализирания архив на *Министерство на вътрешните работи (АМВР)*, обособен във фонд № 2123К в ЦДА може да се отбележи видимото отсъствие на дела, посветени на разследванията на българската полиция по отношение на руската емиграция, а не само за военната диаспора.

Следващият архив, на който е редно да бъде отделено специално внимание, е *Държавният военноисторически архив (ДВИА)* във Велико Търново. Използвани са фондовете на Оперативния отдел, Щаба на армията и Разузнавателния отдел. В тях се намира подробна информация за годините на приемане на руската военна емиграция в страната, както и податки за участието на руски военни доброволци в „Руския охранителен корпус“ в окупирана Сърбия по време на Втората световна война.

Същността на архивните материали по темата не е толкова разнообразна за периода 1918 – 1922 г., но въпреки това и в този дисертационен труд са открити и се цитират документи, не въвеждани досега в научен оборот, и то най-вече от Разузнавателния отдел на българската армия.

Редица български учени са изследвали запазените архивни материали в *Държавния архив на Руската федерация (ГАРФ)*, но до този момент цитираните фондове не засягат руската военна емиграция в България. Изключение прави само проф. Цветана Къосева, която използва фонд № 9116 на III отдел на Руския общовоенски съюз, но през каталога на изложбата „Бялата емиграция в България”.¹ Ценен за възстановяването на дейността на руското военно разузнаване в България се оказва фонд № 9232, който касае дейността на руската секция на международната „Лига за борба с Третия Интернационал“ в България, където се откриват неизвестни до този момент сведения за една от основните фигури на руското контраразузнаване в редиците на руската емиграция – Клавдий Александрович Фос и неговия помощник Александър Александрович Браунер.

В българската историческа наука до този момент не е използван в научни разработки фонд № 1362К (Дирекция на полицията, отдел Държавна сигурност – София, 1925–1944), намиращ се в специализирания *Руския държавен военен архив (РГВА)* в Москва. Няма сведения за начина на постъпване на архивния фонд в руската столица, тъй като прави силно впечатление, че е посочена 1972 г. като година на приемане на фонда. Всички полицейски материали се отнася до разследванията и оперативната работа на служители на полицията, свързани с работата на съветската легация в България. От тях става ясна ролята на руския емигрант Александър Браунер, родом от Варшава, заемащ поста на началник група по следене на съветската легация при Отделение „А“ на МВР. Неговото име в българската историография се споменава спорадично и то само като „*руски емигрант, работещ в Дирекция на полицията, в отдела за борба с комунизма*“.²

Проф. Цветана Къосева описва невъзможността от реконструкция на работата на III отдел на РОВС в България с изземането на техния архив през 1947 г. от Червената

---

¹ Бялата емиграция в България. Каталог. (науч. рък. Ганка Рупчева) С., 1996; Къосева, Ц. Руската емиграция в България 20-те – 50-те години на XX в., С., 2002, с. 191

² Ревякина, Л. Съветската легация в България и бялата емиграция (1934 – 1944) – В: Бялата емиграция в България., С., 2001, с. 101

армия.³ Проблемът е в неговото намиране в Москва, тъй като все още такъв фонд не се споменава да е наличен в руските архиви. Може да се предположи, че е поверителен.

В хода на работата по дисертацията е използван и *Хърватският държавен архив (HDA–Zagreb)*. Той не може да се похвали с богати архивни сбирки от междувоенния период. Основният проблем на използваните в дисертацията фондове е почти пълното отсъствие на документи за руската военна емиграция, както свързани с приемането ѝ, така и документи, отнасящи се до техните военни съюзи.

Основен проблем за всички изследвания на руската военна емиграция се явява намирането на достатъчно архивни материали по въпроса. Разпокъсаността на архивното наследство е едно от най-големите препятствия при написването на качествен научен труд. Някои от личните архивни колекции са дарени още приживе на различни архиви, други са в частни колекции или изчезнали безследно. Затова и голямата тема, засягаща дейността на руската военна емиграция, не само на Балканите, а и в световен мащаб, чака своите следващи важни разкрития. В американските архиви на Хувъровия институт и Колумбийския университет, където се съхранява безценният емигрантски архив, създаден по инициатива на Борис Бахметиев, се пазят огромно количество документи, които датират от 1917 г. чак до наши дни. Написването на научни разработки на основата на тези архиви, все още представляват интерес за учените, които изследват междувоенния период.

Сборниците с публикувани документи, използвани за тази дисертация, са разнообразни по произход и по съдържание. Следва да се добави, че често в научните монографии и статии се прилагат и цели документи, под формата на приложения.

Няколко от сборниците заслужават специално внимание, тъй като начинът им на създаване и използването архиви нямат аналог до този момент. Безспорно явление в съвременната археография е излизането на поредицата „*Русская военная эмиграция 20-40-х годов. Документы и материалы*“, състояща се от общо 10 тома. Всички издания имат поне по едно подзаглавие и не се придържат към някаква унификация. Те са резултат от работата на сътрудници на Института по военна история при Министерство на отбраната на РФ, Федералната служба за сигурност и Службата за външно разузнаване. Поредицата е сензационна, тъй като за първи път се публикуват толкова голямо количество документи на службите на ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ. Всеки том от

---

³ *Кьосева, Ц.* Русская военно-политическая эмиграция в Болгарии (20-е – 40-е годы XX века). Русская военно-политическая эмиграция в Болгарии. – В: Русское Зарубежье в Болгарии: история и современность. С., 2009, с. 41

поредицата дава рядката възможност да се разгледа военната емиграция, както според документите, които те самите оставят след себе си, така и от страна на съветското разузнаване. Въпреки това се забелязва умишленото наблягане на разузнавателните документи и доклади на ОГПУ. Както за българските документи от разузнавателен характер, така и за съветските важи прилагането на анализ и търсене на втори източник, който да потвърди или отхвърли дадена теза, тъй като информацията, събирана чрез различните агенти и разидентури представя моментното състояние да наблюдавания обект или субект, и не може да се разглежда информацията от един доклад като абсолютна истина. Документалните сборници са по-скоро предназначени за професионалните изследователи, тъй като впечатлението, което правят, са за една всезнаеща съветска разузнавателна служба, за което няма как да има консенсус в историческата наука. Потвърждение на всички данни от сборниците предстои да бъде направено след разкриване на цялата документация на специализираните архиви. Това е политическо решение, тъй като с отварянето на архивите на специализираните разузнавателни звена се крие един основен проблем и той е, че те все още съдържат оперативна информация и могат да разкрият механизма и методите на работа дори на съвременното разузнаване.

В дисертацията няма използван специализиран югославски архив, който да помогне за пресъздаването и реконструирането на историята на руската военна емиграция в Кралство Югославия. Това е по причина на начина на използването на разузнавателните архиви на УДБА (Управление за държавна сигурност), както и на това, че част от архива на руските военни организации и тяхната белоимигрантска библиотека се съхраняват в Института за стратегически изследвания при Министерство на отбраната в Белград.

Поради тази причина, обогатяващи историографския списък с книги, посветени на руската емиграция в Кралство Югославия, са издадените два тома на Института за съвременна история в Белград – „Белоемиграција у Југославију 1918-1941“.⁴ Те представляват своеобразен анонимен справочник, изготвен още през 1949 г., и издаден през 1955 г. от службата УДБА на Федеративната народна република Югославия. В тях не присъстват посочени източници, а се твърди, че са писани на основата на документи от кралската югославска полиция. Друга част от съдържанието е на основата на спомени на руски военни. След края на Втората световна война в Югославската армия има 700

---

⁴ Белоемиграција у Југославију 1918-1941, том 1-2, ИСИ, Београд, 2006

активни руски офицери.⁵ Общо над 10.000 бивши руски военни са взели участие в структурите на германските войски в „Руския охранителен корпус“. Те стават проблем за провъзгласената Народната република Югославия. За нуждите на новите правоохранителни органи на държавата са необходими повече познания за руската военна емиграция. Това довежда до възлагането на написването на този труд, който обаче не засяга културната дейност на емиграцията, а само политическата и организационната. Освен това, написването на този колективен труд става наложително, защото „малко материали са намерени в архива на бившата югославска полиция“, след края на войната.⁶

Третото издание, на което е редно да се обърне внимание, е сборникът с документи „Москва – Сърбия, Белград – Россия“.⁷ Книгата излиза в памет на най-големия изследовател на руската емиграция в Сърбия проф. Мирослав Йованович, като има специален раздел за руската емиграция, но военната тема там е слабо засегната.

Анализът на досегашните научни разработки, поставящи на фокус руската емиграция и в частност военните, е показателен за нуждата от повече разработки, за да се запълнят дори фактологичните пропуски в реконструирането на междувоенния период.

Българо-руските/съветските отношения са широко застъпени в българската историография. Малко са обаче изследванията, посветени на руската емиграция между двете световни войни. Редно е да се направи уточнението, че до този момент не е направено проучване в България на ролята на руската емиграция по време на Втората световна война, и след приключването на войната.

Военната тематика в българските изследвания засяга основно периода 1919–1923 г., и най-ярко се проследява дейността на БКП, която дава отпор при приемането на Врангеловата армия. Широко обсъждана е и кризата с т.нар. „заговор на врангелистите“ от 1922 г. Логическият завършек от натрупването на различни изследвания, се явява монографията на проф. Людмил Спасов,⁸ която се основава на достъпните към момента на написването ѝ извори от български, руски и американски архиви.

Встрани от научния интерес остава една слабоизследвана тема в българската историография, а и в югославската/сръбската литература. Това е проблемът с

---

⁵ Пак там, с. 16

⁶ Пак там, с. 21

⁷ Москва – Сърбия, Белград – Россия. Сборник документов и материалов. Том 4. Русско-сербские отношения. 1917-1945 гг. Москва/Београд, 2017

⁸ Спасов, Л. Врангеловата армия в България 1919-1923. С., 1999

разоръжаването на руската армия, тъй като има разностранни данни за оръжието, което руската армия пренася в България и КСХС (легално и нелегално).

Статията на проф. Лизбет Любенова и доц. Ганка Рупчева за историографските проблеми на бялата емиграция в България, написана през 1999 г., е актуална и днес.⁹ Напълно можем да се съгласим с заключението, че често темата е била политизирана, а някои от оценките през годините са взаимноизключващи се. Историографският анализ на българските изследвания е най-подробният, излизал досега. Засегнати са всички етапи на развитие на изследванията за руската емиграция, както и опитите през 80-те години да се направи извороведско проучване на всички архивни материали в страната. Резултат от това проучване е издаденият първи том през 1999 г. от мемоарите на княз Ратиев.¹⁰

Още с първото застъпване на руската емигрантска тема в България през 50-те и 60-те години се дава насока на изследванията, която се запазва до политическите промени от края на 80-те години. Най-разпространени са разработките за отрицателната реакция на БКП и протестите, които организира партията против приемането на Врангеловите войски в страната, и защитата на съветската власт в РСФСР (автори като Хр. Христов, Д. Косев, Д. Даскалов, Й. Митев, П. Панайотов и др.) За разлика от политическата тематика, културните въпроси се развиват по доста по-безпристрастен начин, като например тази за проучванията на научните връзки между България и Русия.¹¹

С публикуването на документалния сборник „Българо-съветски отношения и връзки“ е направен опит да се докаже чрез разнообразни документални извори, негативното отношение към бялата емиграция на ляво ориентираната част от българското общество.¹² Военната тематика в него се свежда само до първоначалното приемане на части от армията на ген. Врангел и пряко свързаното с това политическо недоволство.

Най-много тематични изследвания излизат през 90-те години, като някои от авторите преосмислят свои стари твърдения. Пример за такъв автор е проф. Дончо Даскалов, който използва неприемливи за исторически текст епитети като

---

⁹ Любенова, Л., Ганка Рупчева Извороведски и историографски проблеми на бялата емиграция в България. – В: Бялата емиграция в България. Материали от научна конференция. София, 23 и 24 септември 1999 г., С., 2001

¹⁰ Ратиев, А. То, что сохранила мне память. Том 1. С., 1999

¹¹ Българо-руски научни връзки XIX–XX век. Документи. С., 1968

¹² Българо-съветски отношения и връзки. Документи и материали. Том 1 – ноември 1917 – септември 1944. (ред. В. Хаджиниколов, Л. Валев) С., 1977

„белогвардейска сган“ в статия от 1956 г.,¹³ което обикновено в историческия анализ се обяснява с конюнктурата на времето, в което е писана. Съвършено различен подход и задълбочено анализиране има изследването му „Бялата емиграция в България“ от 1997 г.¹⁴ Самият автор нарича българската историография „едностранчива“ по отношение на руските изгнаници, въпреки че сам не успява да запълни празнините в изследванията по тази тема. В своята малка по обем книга, отново се забелязва, че поради липсата на оригинални документи, свързани с дейността на руската армия от средата на 20-те години до началото на Втората световна война, авторът тактически пропуска тези теми и ги заменя с други (културно-обществена, политическа и дори научно-професионална реализация). Това е често срещан подход в трудовете за руската емиграция не само в българската историография, но и в световен мащаб се забелязва рязка смяна от военно-политическите въпроси на културни в един и същи научен труд. Сериозният научен подход може да преодолее клиширането на политическите теми, а от друга страна, да направи по-пълна и качествена оценка на картината.

Сръбската и хърватската историография (Югославската) по руския емигрантски въпрос е още по-слабо развита. Парадоксално е как една военна по своята същност емиграция, не намира място в сериозни научни разработки в държавата, в която най-радушно е приета. С руската емиграция се занимават литературоведи, културолози и езиковеди в Югославия. Проследява се културният обмен, популярна е темата за руските учени, емигрирали в хърватските и сръбските земи. В източник на информация за учените за политическата емиграция се превръщат руските/съветските научни изследвания, а не регионалните такива. Затова историографията разчита на студии и книги, писани от самите руски емигранти. След разпада на СССР в Югославия започна преосмисляне на ролята на руската емиграция. В общоевропейски план изследванията за политическата емиграция и миграцията след 1989 г. набират все по-голяма популярност.

В сръбската историография се открояват изследванията на проф. Мирослав Йованович, тъй като той е един от малкото учени, занимаващи се в руската емиграция, който отделя специално внимание на нейната численост. На основата на аналитични сравнения, статистически данни, разнородни архивни източници (руски, сръбски, български, френски, немски и др.), той не отговаря на политическите въпроси, но разработва тяхната структура. Обръща се специално внимание на социалния състав,

---

¹³ Даскалов Д. Борбата на българския народ под ръководството на БКП против заговора на Врангел през 1922 г. – В: Военноисторически сборник, кн. 2, 1956, с. 66

¹⁴ Даскалов Д. Бялата емиграция в България, С., 1997

промените в него, идеологическите течения.¹⁵ Опит за подобна статистика е направен и в Хърватия в ретроспективен план от 1915 г. до ден днешен.¹⁶

Руската военната емиграция присъства като отделна тема и се разработва от Алексей Тимофеев и Миряна Обрадович, които се занимават с периода на Втората световна война. Интересен пример на съвременната хърватска историческа наука е двуезичното издание „Ukrajinci u oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945/Русские и украинцы в Вооруженных силах Независимой Державы Хорватия 1941-1945.“¹⁷ То дава по-различен поглед върху ролята на руската емиграция в състава на немските войски и младата хърватска военна администрация.

Съвременната хърватска историография има най-малък интерес в разработките на руската емиграция. През годините тя се разглежда в своя културен принос в страната.¹⁸ Две монографии заслужават внимание в този историографски разбор, заради своя опит да са всеобхватни и изчерпателни именно в тази област на културното взаимодействие – на Татяна Рибкин и Ирена Лукшич.¹⁹

Съветската и руската историография с годините търпи голямо развитие. Открояват се два големи етапа в нейното развитие – първият от 1917 г. до 80-те; вторият засяга развитието на научните изследвания от края на 80-те до настоящия момент. Такава периодизация е видимо, че е свързана с политическите промени – смяната на лидерите, международните и вътрешнополитическите фактори.

Средата на 80-те години е белязана от нарастването на желанието и възможността да се изследва руската емиграция. Руската историография отново поставя на преден план адаптацията и разселването на емигрантите, условията на живот и обществените културни проявления – публикуване на есета, спомени, автобиографии и биографии. Изучаването на политическия характер на руската емиграция, нейната роля за Съветска Русия в междувоенния период професионално е разработена от Леонид

---

¹⁵ *Јовановић, М.* Доселѡвање руских избеглица у Краљевину СХС 1919 – 1924. Београд, 1996; *Руска емиграција на Балкану 1920-1940.* Београд, 2006

¹⁶ *Škiļjan, F.* Rusi u Hrvatskoj. U povodu 100 obletnice doseljavanja Rusa u Hrvatsku. Zagreb, 2014

¹⁷ *Samcević, A.* /*Саменчич А.* Rusi i Ukrajinci u oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945/Русские и украинцы в Вооруженных силах Независимой Державы Хорватия 1941-1945. Zagreb, 2015

¹⁸ *Hrvatska/Rusija Kulturno-povjesne veze/Россия/Хорватия. Културно-исторические связи.* Zagreb/Загреб, 1999; *Kovačić, M.* Ruska književnost u dijaspori; *Arsenjev, A.* Život, kulturna i izdavačka delatnost Rusa-emigranata u Novom Sadu. – Književna smotra, god 20, 1987; *Ledkovsky, M.* Doprinos ruskih emigrantica svjetskoj kulturi; *Slukan, S.* Ruski emigranti u Hrvatskoj (bibliografija radova tiskanih u hrvatskoj periodici u razdoblju od 1918 do 1945. – Književna smotra, god 29, № 2-3, 1997; *Fjodorov, N.* Ruska emigracija, Historija-Bit-Rad-Značenje 1919-1939. – Kolo, № 3, 1999 и др.

¹⁹ *Lukšić, I.* Ruski emigranti u Hrvatskoj između dva rata. Rubovi, memorija. Zagreb, 2006; *Ribkin, T.* Emigranti iz Rusije u kulturnom i znamstvenom životu Zagreba. Zagreb, 2006

Шкаренков, който издава своята монография „Агонията на бялата емиграция“ през 1986 г., преведена на български език през 1989 г. и издадена от „Партиздат“.²⁰ Книгата му отбелязва промените, настъпили в Източния блок и отношението към миналото. През 1991 г. в СССР се състои първият научен международен форум под ръководството на Руската академия на науките. Той поставя проблемите на руската емиграция и началото на нов научен интерес.²¹

Главнокомандващият на Въръжените сили на Южна Русия ген. Пьотър Врангел се превръща в олицетворение на непримиримата борба против болшевиките. Единствено неговото име от всички, заемали поста на главнокомандващ на руската армия от годините на Гражданската война, през ръководители на РОВС до Втората световна война, остава неопетнено от публични скандали и раздори, дори може да се каже, че барон Врангел е издигнат в култ от някои от националистическите антикомунистически среди в съвременна Русия. Това е и причината той да е във фокуса на историческите изследвания.²²

Руската военна емиграция остава на заден план, а водещо значение придобиват издаването на спомените и документи на участници в Гражданската война, в РОВС, в различни политически движения. Опит за историографски анализ на присъствието на руската военна емиграция в историческата наука прави Ал. Пронин.²³ В руските изследвания много често присъстват културните връзки в Белград и София. Ярък пример за подобен тип изследвания са тези на Виктор Косик.²⁴

Издаването на мемоарната литература е във възход, но задълбочени изследвания за историята на Руския общовоенски съюз, които да разпростират своите проучвания върху целия период на съществуването му, се свеждат до една научна разработка.²⁵ Друга

---

²⁰ Шкаренков, Л. Агонията на бялата емиграция. С., 1989

²¹ По подробно вж: *Митрохин, В.* Современная отечественная историография русской эмиграции „Первой волны“ (1990-е – начало 2000-х гг.) – В: Известия Саратовского университета, 2005

²² По-подробно вж: *Зотова, А., Г. Инполитов, С. Полторацк. П. Н. Врангел: Анализ историографии и опубликованных источников.* – В: Вестник Русской христианской гуманитарной академии. Том 18, вп. 4, 2017

²³ *Pronin, A.* The Russian Military Emigration: Historiographical Aspect. – In: Middle-East Journal of Scientific Research. № 16 (9), 2013, p. 1208-1213

²⁴ *Косик, В.* Русский уголок. М., 2008; Что мне до вас, мостовые Белграда? Очерки о русской эмиграции в Белграде. 1920–1950-е годы. Часть I, М, 2007; Культура русского зарубежья на Балканах 1920-1940 годы. – В: Русия, Европа и светът. Сборник от материали от международна научна конференция. София, 28-29 септември 2009 г. С., 2012 и много други.

²⁵ *Голдин, В.* Солдаты на чужбине. Русский обще-воинский союз, Россия и Русское зарубежье в XX-XXI веках, б.м. (электронное издание), 2011

подобна работа, която предхожда тази на В. Голдин е на Пол Робинсън от Оксфордския университет.²⁶ Забележимо е взаимстването на неговия метод на работа от руския учен.

Най-разпространеният подход и в руската историография е да се обръща специално внимание на устройването на руската военна емиграция до 1924 г. (до създаването на РОВС) в чужбина, в това число влиза и изследванията за „бялото“ разузнаване по време и малко след приключването на гражданската война, като монографията на Николай Кирмел.²⁷ Запазва се тенденцията темите да се сменят с такива, за които в съответната държава има най-много материали. Всеки следващ ръководител на РОВС, след смъртта на ген. Врангел, е огромно предизвикателство за учените в цял свят. Няма публикувани научни статии за ген. Абрамов и ген. Архангелски, които са на поста председател на РОВС в навечерието на Втората световна война.

Налагат се няколко логични извода: необходимостта да се разглеждат по същество едни или други проблеми на руската военна емиграция в историографията се запълва от тематични статии. Това не омаловажава труда на техните автори, напротив, те попълват празните петна от историческия разказ, но въпреки това е забележим малкото количество монографии за политическите военни изгнаници. България и Кралство Югославия почти не присъстват в изследванията за военната емиграция, както в руските трудове, така и в западните. РОВС се явява най-голямото емигрантско обединение, чиито отдели на Балканите имат изключително важно значение за цялостната политика на организацията. Тази дисертация е опит да се потвърди тази хипотеза, тъй като до този момент III и IV отдел на РОВС са силно пренебрегвани. Разбира се, за negliжирането им има редица основателни причини: от ценните архиви, които отнасят със себе си час от руските видни военни представители при реемиграцията си в Западна Европа или САЩ, така и от отсъствието на документацията на РОВС в София, Белград и дори Париж, където немската или съветската армия прави обиск на щабовете на организацията по време на войната, както и в местните държавни служби.

Още с разселването си, руската военна емиграция често се свързва с различни чужди разузнавания, както на местно ниво, така и чужди. Настрани остават личности, които се смятат за изяснени в руската историография, но през мемоарни извори.²⁸ Това

---

²⁶ *Robinson, P. The White Russian Army in Exile 1920-1941. Oxford, 2002*

²⁷ *Кирмель, Н. Спецслужбы Белого движения 1918-1920. Контрразведка. М., 2013*

²⁸ Такъв пример е използването на спомените на В. Бутков в научните съчинения и научнопопулярните статии, които не подлагат на съмнение изказаните негови твърдения за Кл. Фос. Вж. *Бутков, В. Исторически записки и воспоминания члена Русского обще-воинского союза. – В: Беляя борьба. На Родине и на чужбине. (сост. Е. Семенова) М., 2017*

е недопустимо, що се отнася до белоемигрантското контраразузнаване, което също не е задълбочено изследвано, особено от средата на 20-те години до края на Втората световна война. Три са важните фигури на руската военна емиграция в България – ген. Фьодор Абрамов, председател на отдела на РОВС, капитан Клавдий Фос и кап. Александър Браунер. И тримата са второстепенни фигури в руската историография, въпреки огромната им роля в разузнаването и контраразузнаването на РОВС, познато като „Вътрешна линия“. Отделно от това, в посочените историографски школи, информацията за РОВС в Кралство Югославия е спорадична и фрагментарна, което оставя все още бели петна в настоящото изследване.

Основен метод на изследване в историческите научни разработки е тематико-хронологичният анализ и исторически синтез. Проследено е хронологическото развитие на руската военна емиграция от идването ѝ в България и КСХС/Кралство Югославия, етапите на развитие, които след 1924 г. зависят от това, кой стои начело на Руския общовоенски съюз, като логически завършек се явява Втората световна война. Изложението се придържа към хронологическата последователност, като единствено изключение е трета глава, която засяга младежката политика на руската емиграция и военните спрямо младото поколение. В нея има придържане към проблемния принцип.

Използван е и компаративният (сравнителен) анализ. Направени са паралели между развитието на руските военни в България и тази в КСХС/Кралство Югославия на фона на цялостното развитие на военната емиграция. Сравнена е и информацията от използваната литература и архивните материали, за да се запълнят събитийно-следствените връзки.

II. Структура и основно съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение, приложения и библиография в общ обем от 209 страници.

Увод. В увода на дисертационния труд са описани основните мотиви за избора на тема, главните цели, задачи и приложената методология. Направен е задълбочен разбор на изворовата база, върху която стъпва дисертацията, както и историографски обзор на българската, сръбската, хърватската и руската историопис. Обърнато е по-специално внимание на някои от изследванията и сборници с документи, които могат да се дават за пример, заради различни характерни качества, които притежават.

Първата глава на дисертацията „Край на Руската империя не е край за руската имперска армия“ има четири подглави, в които са разгледани факторите, които довеждат до евакуацията на Въоръжените сили на Южна Русия, разселването на руската армия в България и КСХС/Кралство Югославия, както и хуманитарната помощ, която им се оказва. Разделена е на четири подглави.

Първата подглава започва още от Февруарската революция, преминава през Корниловския метеж, за да стигне до гражданската война. Този избор за начална отправна точка е обоснован от избора, който прави част от руската армия и членове на временното правителство след Октомврийската революция, който се характеризира с антиболшевишка дейност (военна и политическа, по време и след края на Гражданската война). Проследена е ролята на някои от най-важните бели генерали по време на Гражданската война – ген. Лавър Корнилов, ген. Михаил Алексеев, ген. Антон Деникин, ген. Пьотър Врангел и други. Във втората подглава е обърнато внимание на създаването на Доброволческата армия и се набляга на Южния фронт на гражданската война, който е пряко свързан с военните бежанци след 1920 г. Застъпен е и първият контакт между правителството на ген. Деникин и българския кабинет на Т. Теодоров във връзка с договарянето на продажбата на българско оръжие и изпращането му за подпомагането на въоръжението на бялата армия. Засегнат е и опитът да се създаде във Варна по предложение на Източната съглашенска армия етапен лагер за изпращането на руските военнопленници в България, останали в страната и след края на Първата световна война. Проследява се пътят на армията на ген. Врангел от евакуацията в Крим, през лагерите на територията на европейската част на бившата Османска империя, до приемането им в България и Югославия. Третата подглава се дават подробни сведения за начина на приемането и препятствията по техния път към България и Кралство на сърби, хървати и словенци – договорености, численост, разоръжаване и разквартируването в изследваните държави. Последната подглава е посветена на хуманитарното подпомагане, правен статус на руските бежанци и грижа за тях. Специално внимание е обърнато на два политически скандала. Първият е пряко свързан с приемането и дейността на Съветския Червен кръст в България, а вторият продължава от пролетта на 1922 г. и завършва с убийството на Ал. Стамболийски. Нагнетяването на напрежението е разгръщането на пропагандна акция от страна на БКП против руските военни в страната, като те биват обвинени, че подготвят заговор за свалянето на правителството на БЗНС по насилствен път. Този период е анализиран въз основа на архивни данни и научна литература по темата.

Втората глава „Създаване на Руския общовоински съюз, балкански отдели и дружески организации 1924–1934 г.“ се състои от три подглави. Първата засяга въпросите около причините и начина на създаване на Руския общовоински съюз, като е отделено специално внимание на балканските отдели на РОВС – IV отдел в Белград с председател ген. Е. Ек и III отдел в София, начело на който стои ген. Ф. Абрамов. Втората подглава касае един международен аспект на живота на руската военна емиграция – неговата активна борба против болшевишка Русия. Създаването на международната „Лига за борба с Третия Интернационал“ е пряко свързана с руските политически дейци, емигрирали във Франция и Швейцария. Техните руски клонове в България и Кралство Югославия изпълняват важната задача да консолидират руската военна емиграция в посочените страни. Отделно от това, тази организация е само едно от проявленията на радикализацията на руската емиграция. Подетият нов курс на работа на РОВС от ген. Кутепов е свързан с проникването на територията на СССР, както и на осъществяването на терористични акции против съветски дипломати в Европа. „Руският активизъм“ се доказва с примери за опити за покушения, в които са заместват и руски генерали, които пребивават в България. Третата подглава засяга мерките, които предприема СССР против „белия интернационал“. Методите на работа не се отличават от тези на „белите“, съответно тук се намества и агентурната работа на терен като начин за събиране на сведения, както и вербуването на отделни лица. Направен е опит да се опише възможно най-коректно ролята на „Вътрешната линия“ на РОВС, чиято задача е да предпази съюза от болшевиизирането му. Отделено е внимание на капитаните от руската армия Клавдий Фос и Александър Браунер.

Третата глава „Между държавната политика и руската идентичност на руската емигрантска младеж в България и КСХС/Кралство Югославия“ има четири подглави. В нея се проследява приемането на руските ученици в България. Руските юнкерски и кадетски училища намират благосклонното отношение на българските и югославски власти и запазват своята автономност. Те стават част от руската учебна система зад граница. Намаляването на броя на преподавателите и желаещите да се запишат в руско военно училище обуславя и обединяването на тези учебни заведения, както и до закриването на част от тях. Отчетени са формите на военна подготовка и военната теория в чужда среда. Създадената нова военнообразователна програма „Задгранични висши учебни курсове“ от ген. Н. Головин в Париж стават популярни сред армията, а единствен техният клон е този в Белград. Военни теоретични курсове по системата на ген. Головин са четени и в България, а теоретическата военна литература, писана от руски военни

професори е пренасяна и в България и дори превеждана на български език. Задграничното образование е съпътствано и от извънкласни занимания в руските училища. Традицията на членството на децата в дружество „Сокол“ и скаутските организации е продължено и в чужбина. Тези младежки движения се разглеждат като начин за предотвратяването на денационализацията на младото поколение и възпитават в патриотизъм.

Четвъртата глава „Пътят към очакваната война (1930–1941) е съставена от три подглави. Разделена е хронологически, като първо се обръща внимание на председателството на ген. Милер и ген. Абрамов начело на РОВС. Направен е анализ на отличителните черти в управлението на организацията от ген. Милер – вътрешноорганизационните проблеми, конфликти, противоречия около начина на борба против СССР и агентурата на ОГПУ. В периода преди отвлечането на ген. Милер от ОГПУ ръководителят на РОВС се сблъсква и с вижданията на младото поколение, прокарани от „Националния съюз на новото поколение“, (НСНП, или още „Съюз на руската национална младеж“ – СРНМ) в България и Кралство Югославия. Идеиният сблъсък е особено ясен по отношение на желанието им за активна борба с болшевишка Русия, виждания, които противоречат на поетия по-спокоен управленчески курс на ген. Милер. Паралелно с всички тези проблеми се развива и този с „Вътрешната линия“, които придобива известна автономност на територията на България. След изчезването на ген. Милер, председателят на III български отдел на РОВС поема ръководството за няколко месеца, докато се развива друг скандал сред емиграцията – шпионският. Освен ген. Скоблин, който е бил привлечен от ОГПУ, се разследват и деянията на сина на ген. Абрамов – съветският разузнавач Николай Абрамов, дошъл в България, за да следи отблизо „Вътрешната линия“ и РОВС. Проследена е агентурната работа на съветското посолство, както и мерките, които предприема българската полиция и най-вече „Отделение А“ на МВР, където работи руския кап. А. Браунер.

Втората световна война не изненадва руската военна емиграция, но ги разделя на „бранители“ и „пораженци“ по отношение на Съветска Русия. В последната подглава на дисертацията е разгледан създаденият на територията на окупирана Сърбия „Руски охранителен корпус“ (РОК), който се попълва от доброволци-белогвардейци, подчинени на ГЕСТАПО или помощната немска полиция ХИПО. Въз основа на разнообразни архивни данни се извежда и дейността на кап. Браунер, ген. Абрамов и немското командване в България за привличането на доброволци и изпращането им. Стига се до заключението, че далеч не всички руски военни в България и Кралство Югославия са

преминали в РОК, за което са изказани и съответните резерви, около броя на откликналите на призива за сътрудничество с германската армия.

В **заключителната** част са изведени и обобщени основните тенденции в развитието на руската военна емиграция и етапите, през които преминава тя. На основата на всички микротеме, изяснени в дисертационния труд се извежда извода, че руската военна емиграция в България и Кралство Югославия не загубва своята важност в развитието на общовоенното развитие на руската емиграция в междувоенния период. Двете държави не са „провинция“, а своеобразен център на политиката на РОВС и имат своите важни задачи за подпомагането на общоемигрантското военно дело.

Дисертационният труд включва и три страници **приложения** (карта на Южния фронт на гражданската война, схема на „Вътрешната линия“, според германската полиция, както и снимка на съветския посланик Фьодор Разколников в съветската легация.

III. Приноси на дисертационния труд

Основният принос на дисертацията е въвеждането в научен оборот на неизползвани архивни документи от Руския държавен военен архив (РГВА), Държавния архив на Руската федерация (ГАРФ), Държавния военноисторически архив (ДВА) във Велико Търново и от Централния държавен архив (ЦДА) в София. Благодарение на богатата документална база на посочените архиви в дисертацията са анализирани и въведени в научен оборот непубликувани архиви за Руския общовоенен съюз в България и Югославия.

1. Историографски принос е проверката по документи на достоверността на едно от най-разпространените твърдения за капитан Клавдий Александрович Фос, а именно, че е работил на щат в българското военно министерство в периода 1925-1941 г. и „получил няколко български военни и граждански ордена за успехи в борбата с комунистическите терористически организации“.²⁹ Спомените на един от председателите на РОВС В. Бутков (1990–2000) са широко застъпени в историографията, като се считат за достоверни, но без да са документално проверени.

2. Подчертана и изведена на преден план е дейността на капитан Клавдий Александрович Фос, както и на капитан Александър Александрович Браунер – и

---

²⁹ Бутков, В. Исторические записки и воспоминания члена Русского обще-воинского союза. – В: Белая борьба. На Родине и на чужбине. (сост. Е. Семенова) М., 2017, с. 258

дватама, свързани с контраразузнаването на РОВС в т.нар. „Вътрешна линия“. Първият досега не е свързан никога с неговата ръководна роля на руската секция на международната „Лига за борба с Третия Интернационал“, по същото време, по което е заемал и длъжност във „Вътрешната линия“. Намерени бяха нови данни, основани на архивни материали, в които той се свързва също с Лигата, Националния съюз на новото поколение (НСНП), бялото разузнаване, работата му в българската полиция (по направление на борба с комунизма в „Отделение А“), както и преводаческата му работа на Източния фронт.

3. За първи път се прави опит да се намерят достоверни сведения за пристигането в България на третата важна фигура – синът на председателя на III отдел на РОВС ген. Фьодор Абрамов – Николай Абрамов (болшевишки агент). Информацията в различните национални историографии за него до този момент се преповтаря. Може да се направи обосновано предположение, че именно за него е разрешението от българското външно министерство да пристигне в страната от 16 октомври 1931 г. В рамките на дисертацията е направен опит за доказване на тази хипотеза, а българската полиция е имала пълното основание за неговата екстрадиция.

4. Прави се анализ, свързващ дейността на РОВС, „Вътрешната линия“, от една страна, както и връзката с българската полиция и съветската мисия в София, от друга. Военната тема се извежда на преден план по темата на дисертацията, като умишлено се избягват обширните анализи на чисто българските или югославските вътрешнополитически проблеми. Руските военни стават център на продължаването на имперските разузнавателни традиции, както и на образователните военни учебни програми и извънкласни занимания за подрастващото поколение.

IV. Публикации по темата на дисертационния труд

1. Последна вечеря за Вацлав Воровски и последствията от неговото убийство – антиболшевизмът като „бял интернационализъм“ – В: АНАМНЕЗА, Год. XIV, 2019, кн. 3, с. 20-30
2. The Russian All-Military Union (ROVS) and Bulgaria – *Под печат.* (ACTA 2019, Unsettled problems after the 1919 Peace conference. Military conflicts and diplomatic negotiations. 45th International Congress of Military History – 18-23 August 2019, Sofia, 2020)

3. "Съюзът на руската национална младеж" и новото поколение на страниците на "Русский голос" – *Под печат.* („Русия между Изтока и Запада: идеология, политика, култура“, 2020)